

GROG A BRONZKORI KÁRPÁT-MEDENCÉBEN?

Gondolatok a késő bronzkor italozási kultúrájáról egy egyedülálló szűrőedény kapcsán

TARBAY JÁNOS GÁBOR

Az elmúlt évtizedekben a műkincskereskedelem által éltetett fémkeresős rablások hatására számos kiemelkedő jelentőségű hazai és Kárpát-medencei lelet került ki nyugat-európai aukciósházakba. Ennek a sajnálatos folyamatnak az eredményét szinte naponta láthatjuk a Hermann Historica, a Gorny&Mosch és a Christie's online katalógusaiban, mi több az eBay-en, fémkeresős fórumokon vagy akár még a Vaterán is. Ez a tanulmány a műkincskereskedelem egy újabb „áldozatával” a Gorny&Mosch aukciósházban árult – nagy valószínűséggel magyarországi lelőhelyű – szűrőedénnyel foglalkozik. Ez a ritka lelet tudományos szempontból jelentős veszteségnek számít, mivel a kérdéses edényforma kulcsszerepet játszik a késő bronzkori alkoholfogyasztási szokások, illetve a Kárpát-medence skandináv kapcsolatainak pontosabb megértésében.

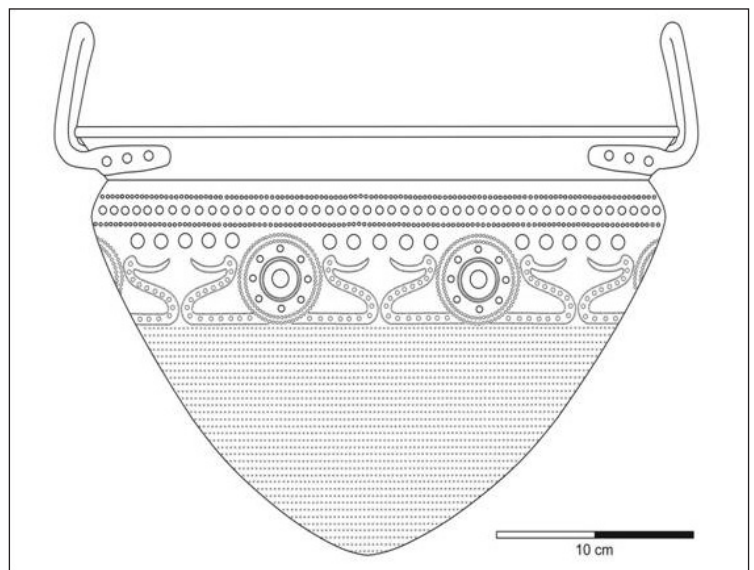
A KÚPOS TESTŰ SZŰRŐEDÉNYEKRŐL

A fémedény először a Gorny&Mosch Giessener Münzhandlung (Németország, München) aukciós ház 2011-es katalógusának 510. tételeként tűnt fel, több Kárpát-medencei bronzkori tárggyal együtt (1. kép – 2. kép). Kikiáltási ára 5000 €, azaz megközelítőleg 1.500.000 Ft volt.¹

TÁRGY LEÍRÁSA: Visszahajtott peremű, tölcseres nyakú, kúpos testű szűrőedény. Jelenleg restaurált, előkerülési állapota töredékesebb lehetett. Öntött, hosszan elkalapált végű füleit hat kúpos fejű szeggel rögzítették. A tárgy testén körben finom dudormintákból felépülő trébelt díszítést láthatunk. A minta felső részén két kisméretű trébelt dudorokból álló sorral közrefogott nagyobb dudorok futnak. Ez alatt helyezkednek el a „napbárka” minták a felső mezőben, négy-négy nagyobb trébelt dudorral kísérve. Az edény alsó kétharmada a szűrőedényeknek megfelelően átluggatott. Közölt méretadatok: magasság: 20 cm (fül nélkül), átmérő: 31,5 cm (1. kép – 2. kép).

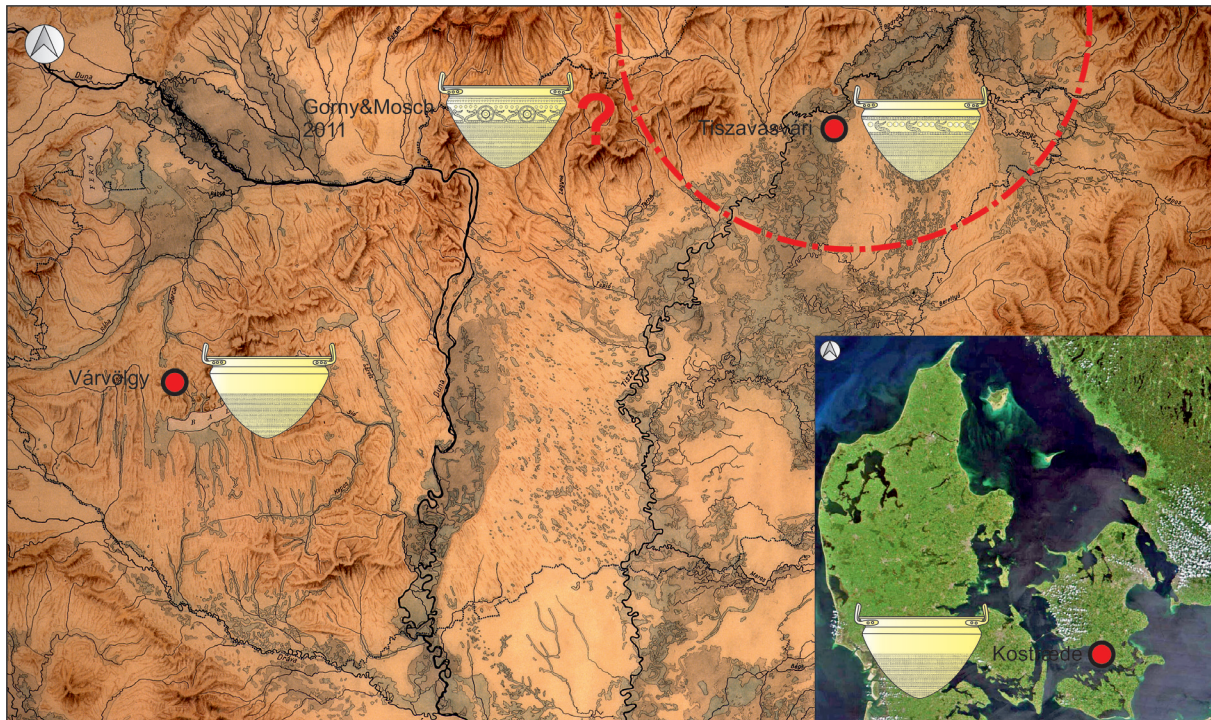

1. kép: A Gorny&Mosch aukciós házában árusított szűrőedény egyetlen közölt képe (Gorny&Mosch. Giessener Münzhandlung GMBH 4 Jahre, Auktion Kunst der Antike 29. Juni 2011. 198. 210, Abb. 510.)

2. kép: A Gorny&Mosch aukciósházában árult szűrőedény mintáinak rekonstrukciója (közölt kép alapján: Gorny&Mosch. Giessener Münzhandlung GMBH 4 Jahre, Auktion Kunst der Antike 29. Juni 2011. 198. 210, Abb. 510.)

¹ Gorny&Mosch. Giessener Münzhandlung GMBH 4 Jahre, Auktion Kunst der Antike 29. Juni 2011. 198. 64–65, 210–213.

3. kép: Kúpos fém szűrőedények elterjedése a Kárpát-medencében és Észak-Európában (Müller Róbert: Késő bronzkori magaslati település kutatása Várköly, Nagyláz-hegyen (2003–2006) / Investigation of a hill settlement from the Late Bronze Age Várköly, Nagyláz-hegy. Régészeti kutatások Magyarországon / Archaeological Investigations in Hungary (2006), Fig. 8; Patay, Pál: Die Bronzegefäße in Ungarn. Prähistorische Bronzefunde 2/10 (1990), Taf. 46. 120; Thrane, Henrik: Europæiske forindelser. Bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder (periode IV – V) (København, 1975), Fig. 88.)

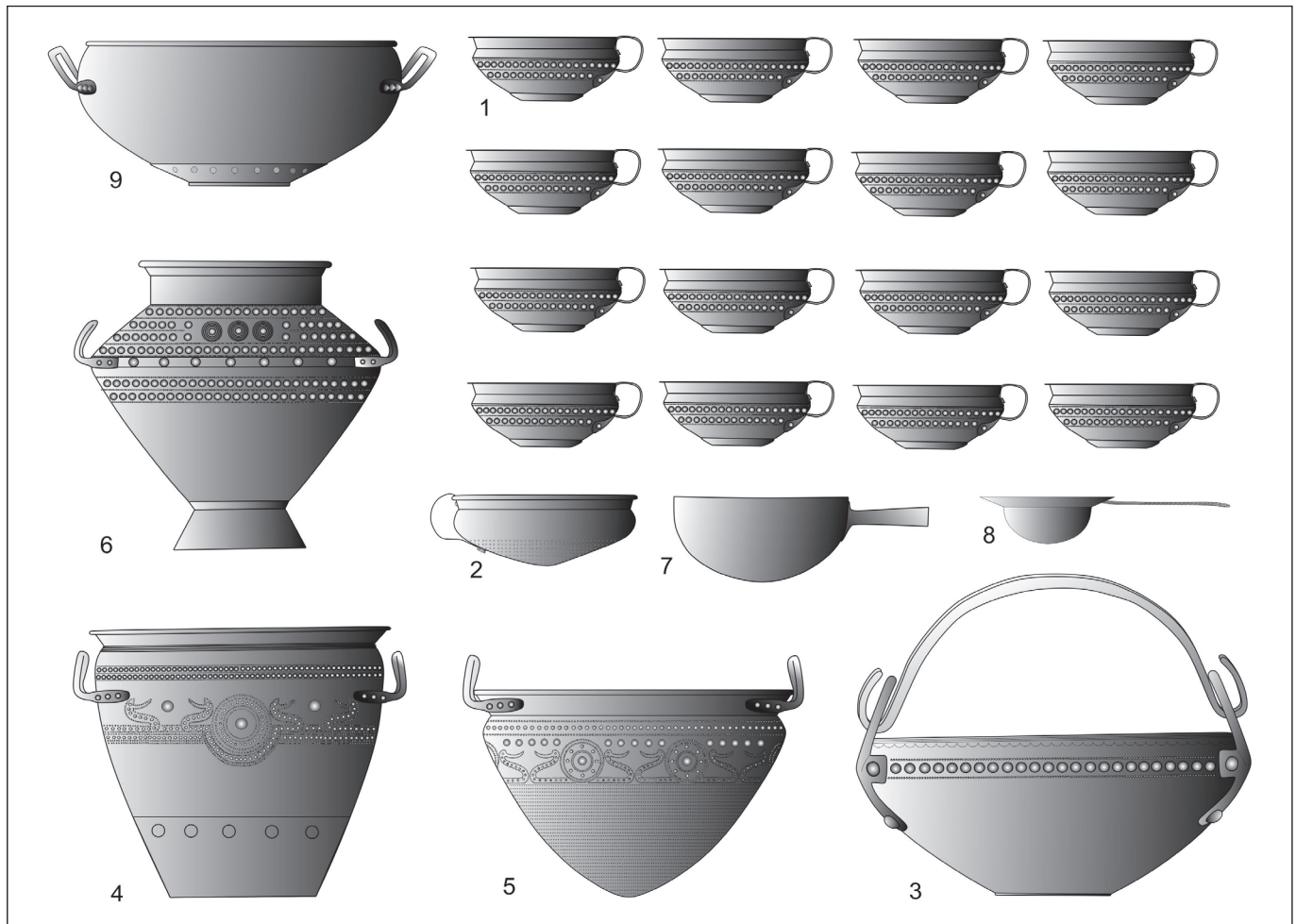
A szóban forgó lelet a ritka kúpos szűrők csoportjába sorolható, amelyek készítéstechnikájuk alapján a Kárpát-medence északkeleti zónájához köthetők, és vélhetőleg innen kerülhettek forgalomba a Kr.e. 10. század (Ha B1) folyamán. Ezt a keltezést és régiót támasztja alá, hogy a kérdéses edény formájában és díszítésében hasonlít a szintén ehhez a területhez köthető hajdúböszörményi típusú szitulákra (ilyen ismert pl. Vámoslucskáról).² A vizsgált tárgy különlegességét jelzi, hogy a teljes közép-európai régióból mindössze két magyarországi lelőhelyről ismerjük párhuzamait.³ Egy eltérő, madáralakokkal díszített példányt láthatunk az 1930-as években előkerült tiszavasvári, tokosbaltákat, tüket és fűrészlemezeket tartalmazó kincsleletben.⁴ Egy hasonló felépítésű, de díszítetlen darabot Müller Róbert tárt fel a 2000-es években a várkölygi ásatások során. A kincslelet érdekessége, hogy a szűrőedényt szájával lefelé helyezték rá a többi tárgyra, ahogy ezt más együttesek esetén is megfigyelhetjük.⁵ A harmadik, legmeglepőbb

² Novotná, Mária: *Die Bronzegefäße in der Slowakei*. Prähistorische Bronzefunde 2/11 (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1991), 58, Taf. 11. 54; Patay, Pál: *Die Bronzegefäße in Ungarn*. Prähistorische Bronzefunde 2/10 (München: C.H.Beck'sche Verlagbuchhandlung, 1990), 71–72.

³ Érdekességként említhető a Býči skála barlangi leletből származó szűrőedény, amely formailag egyezik az urnamezős darabokkal. A cseh kutatásban nem tartják kizártnak, hogy a koravaskorban deponált tárgy esetében egy idősebb urnamezős darabot láthatunk. Nekvasil, Jindra – Podborský, Vladimír: *Die Bronzegefäße in Mähren*. Prähistorische Bronzefunde 2/13 (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1991), 23, Taf. 12. 46.

⁴ Kemenczei, Tibor: *Die Spätbronzezeit in Nordostungarns*. Archaeologia Hungarica 51 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984), 189, Taf. CCXIIIa, 3–7.

⁵ Müller, Róbert: Késő bronzkori magaslati település kutatása Várköly, Nagyláz-hegyen (2003–2006) / Investigation of a hill settlement from the Late Bronze Age Várköly, Nagyláz-hegy. Régészeti kutatások Magyarországon / Archaeological Investigations in Hungary (2006), 15–16, Fig. 8; Soroceanu, Tudor: Zu den Fundumständen der europäischen Metallgefäße bis in das 8. Jh. v Chr. Ein Beitrag zu deren religionsgeschichtlicher Deutung. In: *Bronzefunde aus Rumänien. Beiträge zur Veröffentlichung und Deutung bronze- und älterhallstattzeitlicher Metallfunde in europäischem Zusammenhang / Descoperiri de Bronzuri din România. Contribuții la publicarea și interpretarea descoperirilor de metal din epoca bronzului și din prima vârstă a fierului în context european*, hrsg. Soroceanu, Tudor (Cluj-Napoca: Accent, 2005), Abb. 4c, Abb. 5f.

4. Kép: Fém italozó- és lakomázó készlet a Kr.e. 10. században: 1. csészék 2. szűrőcsésze 3. bogrács 4. szitula 5. szűrőedény 6. amphora 7. serpenyő 8. kanál 9. tálaló edény (terrine) (Patay, Pál: *Die Bronzegefäße in Ungarn. Prähistorische Bronzefunde* 2/10 (1990), Taf. 36, 69A; Taf. 81, 57, 68, 69, 95, 121, 122, 123. alapján)

párhuzamot a dániai Kostræde ékszereket és csészét tartalmazó depójából ismerjük (3. kép).⁶ A fentiekén kívül ismertek még csészékre hasonlító szűrőedények is, melyek Romániától Franciaországig megtalálhatók edénykészleteket tartalmazó depókban vagy harcos temetkezésekben.⁷

FELEDÉSBE MERÜLT LAKOMÁZÓ- ÉS ITALOZÓ KÉSZLETEK?

A kúpos testű szűrőedények kapcsán az egyik legérdekesebb kérdés a tárgytypus rendeltetése. A nyugat-európai leletek alapján nem zárható ki, hogy ezek a bronztárgyak földbekerülésük előtt eredendően nagyobb lakomázó- és italozó készletek részét képezhették (4. kép).⁸ Ezek között megtalálhatjuk az olyan

⁶ Thrane, Henrik: *Europæiske forindelser. Bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder (periode IV – V)* (København: Nationalmuseet, 1975), 144, Fig. 88.

⁷ Martin, Jens: *Die Bronzegefäße in Mecklenburg-Vorpommern, Brandenburg, Berlin, Sachsen-Anhalt, Thüringen und Sachsen. Prähistorische Bronzefunde* 21/16 (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2009), 86–88.

⁸ Hänsel, Alix: Das metallene Tafelgeschirr im Opfer. In: *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas*. Ausstellung der Freien Universität Berlin in Verbindung mit dem Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin, hrsg. Hänsel, Alix – Hänsel, Bernhard. *Preußlicher Kulturbesitz* (Berlin: Staatliche Museen zu Berlin, 1997), Abb. 1; Metzner-Nebelsick, Carola: Ritual und Herrschaft. Struktur von spätbronzezeitlichen Metallgefäßdepots zwischen Nord- und Südosteuropa. In: *Rituale in der Vorgeschichte Antike und Gegenwart. Studien zur Vorderasiatischen, Prähistorischen und Klassischen Archäologie, Ägyptologie, Alten Geschichte, Theologie und Religionswissenschaft. Interdisziplinäre Tagung Februar 2002 an der Freien Universität Berlin*, hrsg. Metzner-Nebelsick, Carola (Rahden/Westf.: Marie Leidorf GmbH, 2003), 105–106, 109.

személyes tárgyakat, mint a különböző csészetípusok, amiket gyakran egyedüli fémedényként helyeznek az elhunyt mellé. Nagyobb közösségi lakomákhoz köthetők a jórészt kincsleletekből ismert szitulák, amphorák, bográcsok és a valószínűleg általunk is vizsgált szűrőedények. Ezeken kívül a készletek részeit képezhettek még egyéb ritka edénytípusok is, például kisebb vödrök, tálalóedények, serpenyők és kanalak.⁹ Teljes, fém italozó szettet tartalmazó együttes nem ismert a Kárpát-medencéből, bár egyes elemei mind előfordulnak a Kr.e. 10. század folyamán. Érdekes, hogy régióinkban – szemben Skandináviával – kevésbé jellemzőek a nemesfém edények. Ez idáig nem került elő olyan kiemelkedő aranyedényegyüttes, mint például a németországi Eberswaldéból vagy a spanyolországi Villenából.¹⁰ Ez utóbbi különösen abból a szempontból meglepő, hogy a rendelkezésre álló technológiai ismeretek és aranyelőhelyek ebben a térségben is megtalálhatók.¹¹ A Kárpát-medencében aranyedényekkel ritkán, inkább a késő bronzkor végén és kora vaskor elején találkozhatunk.¹² A lakomázó garnitúrák megjelenése a Ha B1-nél már jóval korábbra tehető. Már a Kr.e. 13. és 12. század során feltűnnek a Kárpát-medencei elit temetkezéseiben (Csekéről, Ocskóról ismert ilyen), illetve kerámiaedény-depókban.¹³ Ugyanebben az időszakban a régió kincsleleteiben is megtalálhatók azok a korai fémedények, amelyek a Ha B1-ben díszesebb változatban jelennek meg. A késő bronzkor elején feltűnő fémedényformák egy technológiai újítás eredményei. A közép-európai régióban és a Kárpát-medencében ekkor egy olyan fémműves szerszámkészlet jelenik meg, amely alkalmas összetett kidolgozású, támadó- és védőfegyverek, illetve fémedények előállítására is. Ennek elemei a tokoskalapácsok, üllők, poncolók, trébelők, vésők, reszelők és lemezvágó fűrészek, amelyek nagy számban fordulnak elő a Kárpát-medencei depóegyüttesekben.¹⁴ A Gorny&Mosch aukciósházban árult szűrőedény készítestechnikája, illetve dudoros és napbárka díszes mintái alapján ennek a sajátos fémművességi körnek a terméke lehet. Ez a rendkívül ritka tárgy feltételezhetően egy olyan készlethez tartozhatott, amely nem a hétköznapi fogyasztás célját szolgálta.

⁹ Clausing, Christof: Urnenfelderzeitliche Vorläufer Eisenzeitlicher Rippenzisten? *Archäologisches Korrespondenzblatt* 26 (1996), 413–421, Abb. 6.; Mozsolics, Amália: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 25–27; Patay, Pál: *Die Bronzegefäße in Ungarn. Prähistorische Bronzefunde* 2/10 (München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1990), 19–73.

¹⁰ Armbruster, Barbara: Goldgefäße der Nordischen Bronzezeit – eine Studie zur Metalltechnik. *Praehistorische Zeitschrift* 87 (2012), 371–372, Abb. 1.; Garcia, J. M. Soler: *El Oro de los Tesoros de Villena* (Valencia, 1969); Hidde, Birgit: Eberswade, Kr. Oberbarnim, Prov. Brandenburg. In: *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Ausstellung der Freien Universität Berlin in Verbindung mit dem Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin*, hrsg. Hänsel, Alix – Hänsel, Bernhard. *Preußischer Kulturbesitz* (Berlin: Staatliche Museen zu Berlin, 1997), 128–130; Metzner-Nebelsick, Carola: Ritual und Herrschaft. Struktur von spätbronzezeitlichen Metallgefäßdepots zwischen Nord- und Südosteuropa. In: *Rituale in der Vorgeschichte Antike und Gegenwart. Studien zur Vorderasiatischen, Prähistorischen und Klassischen Archäologie, Ägyptologie, Alten Geschichte, Theologie und Religionswissenschaft. Interdisziplinäre Tagung Februar 2002 an der Freien Universität Berlin*, hrsg. Metzner-Nebelsick, Carola (Rahden/Westf.: Marie Leidorf GmbH, 2003), 100–101, Abb. 1.

¹¹ Armbruster, Barbara: Goldgefäße der Nordischen Bronzezeit – eine Studie zur Metalltechnik. *Praehistorische Zeitschrift* 87 (2012), 382–400; Czajlik Zoltán: *A Kárpát-medence fémnyersanyag-forgalma a későbronzkorban és a vaskorban* (Budapest: Tálatum Könyvek, 2012), 37–40, 1. ábra.

¹² Kemenczei, Tibor: Kora vaskori aranyleletek. In: *A Magyar Nemzeti Múzeum Őskori Aranykincsei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 2000. V. 18. – VII. 16.* (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2000), 85, 49–50. kép; Soroceanu, Tudor: *Die vorskythenzeitlichen Metallgefäße im Gebiet des heutigen Rumänien. – Vasele de metal prescitate de pe actualul teritoriu al României.* *Bronzefunde aus Rumänien/Descoperiri de Bronzuri din România* 3 (Berlin: Accent, 2008), 232–237.

¹³ Paulík, Jozef: Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov. *Slovenská Archeológia* 10/1 (1962), 46–57, Abb. 13, Taf. I–VI; Točík, Anton – Paulík, Jozef: Výskum mohyly v Čaka v Rokoch 1950–51. – Die Ausgrabung eines Grabhügels in Čaka in den Jahren 1950–51. *Slovenská Archeológia* 8 (1960), 84–88; V. Szabó, Gábor: A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydeponálás szokásához / Das Gefäßdepot von Tiszacsege. Neue Angaben zur Sitte der spätbronzezeitlichen Gefäßdeponierung in der Theißgegend. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004), 87–90.

¹⁴ Jockenhövel, Albrecht: Zu den ältesten Tüllenhämmern aus Bronze. *Germania* 60 (1982), 467; Nessel, Bianka: Schmiede und Toreuten in den urnenfelderzeitlichen Depotfunden des Karpatenbeckens? – Funktionanalyse von Handwerksgerät und soziale Implikationen. In: *Siedlung und Handwerk. Studien zu sozialen Kontexten in der Bronzezeit*, hrsg. Horejs, Barbara – Kienlin, Tobias. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 215 (Bonn: Rudolf Habelt, 2010), 2–10.

A GROG ÖSSZEKÖT: A KÉSŐ BRONZKORI KÁRPÁT-MEDENCE ÉS SKANDINÁVIA KAPCSOLATAI

A fentebb körvonalazott fémműves stílus és jellegzetes tárgyi kultúra megjelenése mögött valószínűleg a késő bronzkor folyamán feltűnő, hatalmukat új módon kifejező és kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkező elit réteg sejthető. Az időszakra alapvetően jellemző, hogy az elithez köthető támadó- és védőfelszerelések, illetve a fémedények az egyes régészeti kultúrák határai felett terjednek el.¹⁵ Ennek a jelenségnek az egyik legjobb példája a Kostræde kincslelet szűrőedénye, amelynek készítési helye a Kárpát-medence lehetett. Ez a dániai darab csupán az egyik olyan tárgy, amely a két régió közötti kapcsolatrendszerre utal. Hasonló jelenség már a középső bronzkor időszakában megfigyelhető a kardok, csákányok és több ékszertípus elterjedése alapján.¹⁶

A késő bronzkor esetében a fémedények elterjedése tükrözi leginkább a két régió kapcsolatát. Patay Pál munkája alapján világosan látható, hogy már a Kr.e. 13. századtól kezdve hasonló csészék, amphorák és további edényformák jelennek meg a Kárpát-medence és Észak-Európa területén, valamint Lengyelország és Nyugat-Közép-Európa zónájában is.¹⁷ Kiemelhetők a szűrőedényekkel szoros készítéstechnikai kapcsolatban álló Hajdúböszörmény típusú szitulák, amelyek szintén elérik Észak-Európa területét, gondolhatunk itt a dániai Siem-ből származó leletre. Ugyanezt a terjedést szemléltetik a B1 típusú bográcsok is, amelynek két példányát ismerjük Hvedholm-ról és Vester Skjerninge-ről.¹⁸ További érdekes példákat hozhatunk a védőfegyverek kapcsán is. A nyírturai 2. depólelet pajzstördékének párhuzama a dániai Lommelev lelőhelyen található.¹⁹ Az egyik, talán leginkább meggyőző példa a Dunaföldvárról származó övkorong, melyhez hasonlókat az északi bronzkor III. periódusának (Kr.e. 14–13. század) rönkkoporsós női temetkezéseiben láthatunk. Gondolhatunk itt a közismert Borum eshøj-i és ølby-i sírokra.²⁰ A viseleti elemek tekintetében mindenképpen meg kell említeni a Sebes-vidéki fibulát és az algyógyi öntőformát. Mindkét tárgy a jellegzetes skandináv lemezfibulák köréhez kapcsolódik.²¹ Ugyanezen kapcsolati irány rajzolható ki a svédországi balkákra-i koronggal tökéletesen megegyező burgenlandi hasfalvi lelet, illetve az újabban vizsgálat alá vett velemi miniatűr kardok esetén is.²² A felsorolt példák alapján láthatjuk, hogy a két régió közötti kapcsolat a kifejezetten magas készítéstechnológiai

- ¹⁵ Uckelmann, Marion: The Function of Bronze Age Shields. In: *Bronze Age Warfare: Manufacture and Use of Weaponry*, ed. Uckelmann, Marion – Mödinger, Marianne. BAR International Series 2255 (Oxford: Archaeopress, 2011), 197, Fig. 5; Patay, Pál: Einige Worte über Bronzegefäße der Bronzezeit. In: *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*, hrsg. Kovács, Tibor (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1996), 404–410, Abb. 1–5.
- ¹⁶ Harding, Anthony: Trade and Exchange. In: *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*, eds. Fokkens, Harry – Harding, Anthony (Oxford: Oxford University Press, 2013), 379; Kristiansen, Kristian – Larsson, B. Thomas: *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 202–212.
- ¹⁷ Patay, Pál: *Die Bronzegefäße in Ungarn*. Prähistorische Bronzefunde 2/10 (1990), 44–45; Patay, Pál: Einige Worte über Bronzegefäße der Bronzezeit. In: *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*, hrsg. Kovács, Tibor (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1996), 406–411.
- ¹⁸ Jankovits, Katalin: Beiträge zu der Situla und Bronzefanne mit Handgriff in Nordostitalien in der Spätbronzezeit. In: *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*, hrsg. Kovács, Tibor (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1996), 303–322; Patay, Pál: Der Bronzefund von Mezökövesd. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 21 (1969), 181–190.
- ¹⁹ Patay, Pál: Urnenfelderzeitliche Bronzeschilde im Karpatenbecken. *Germania* 46 (1968), 241, Abb. 2, Taf. 31.
- ²⁰ Glob, Peter Vilhelm: *The Mound People. Danish Bronze-Age Man Preserved* (London: Cornell University Press, 1974), Fig. 11, Fig. 15; Szabó Géza: Archaeometallurgiai adatok a technológiai ismeretek és nyersanyagok áramlásához a Kárpát-medence késő bronzkorában. In: *MOMOS VI. Őskoros kutatók VI. összefüvetele. Kőszeg, 2009. március 19–21. Nyersanyagok és kereskedelem*, szerk. Ilon Gábor (Szombathely: Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat – Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, 2009), 349–350, 10–12. ábra.
- ²¹ Bader, Tibor: *Die Fibeln in Rumänien*. Prähistorische Bronzefunde XIV/6 (München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1983), 39–41, Taf. 5, 23, Taf. 5, 24.
- ²² Gömöri János – Kaus, Karl: A hasfalvi bronzkorong, 1914–2014 / Das Kultgerät von Haschendorf, 1914–2014. *Soproni Szemle* 68 (2014)/1, 69, 1–2. kép; Notroff, Jens: Ein nordisches Miniaturschwert in Ungarn? Gedanken ein Phänomen der späten Bronzezeit Nordeuropas im Spiegel Prähistorischer Kontaktzonen. *Analele Banatului SN. Arheologie – Istorie* 17 (2009), 265–266, Taf. 1–2.

szintet igénylő vagy különleges, netán szimbolikus funkcióval bíró tárgyak körén keresztül érzékelhető.²³ Mindez arra utal, hogy ezek a leletek valószínűleg az egykori elit kapcsolati hálóján keresztül terjedhettek. Példaként vethetjük fel a két távoli régió vezetői közötti ajándékcsereket vagy az elit családok házassági szövetségeit. Hasonló tárgyak elterjedése kapcsán szóba jöhet a Borostyánkő út menti kereskedelem, sőt, még a kisebb összecsapásokhoz köthető zsákmányolás is. Az, hogy ezek a tárgyak pontosan milyen események során kerültek el ilyen nagy távolságokra, régészeti módszerekkel nem vázolható egyértelműen. Az általunk is elemzett szűrőedények közelmúltbeli kutatása viszont új adatot adhat a fent leírt jelenség pontosabb megértéséhez.

Mivel a hazai régészet eddig nem vizsgálta kémiai úton az edények étel- vagy ital-lerakódásait és az így fennmaradt összetevőket, általában véve az egyes edényformák alapján következtetnek azok elsődleges funkciójára. A szűrőedények esetén feltételezték, hogy valamilyen ital finomítására és előkészítésére szolgálhattak. A közép-kelet-európai régió esetén csak elméleti szinten jöhetett szóba a bronzkori és vaskori Közel-Keleten és az Égeikumban jól dokumentált alkoholos italok (bor, sör, mézbor) fogyasztásának lehetősége.²⁴ A fentiek közül legkevésbé valószínűnek a bor fogyasztását tartották, a szőlőmagleletek ritkasága, a növény termesztésének körülményessége és nem utolsósorban az ital elkészítésének összetettsége miatt. Bár a késő bronzkori Közép-Európából ismertek domesztikált szőlő (*Vitis Vinifera*) maradványok (példaként hozhatjuk a soproni és stillfried-i leleteket),²⁵ önmagukban mégsem bizonyítják egy összetett bortermelő- és fogyasztó kultúra jelenlétét, hiszen a szőlőszemek erre a területre ritka luxusjavakként is eljuthattak, és akár ételként is fogyaszthatták őket.²⁶ Nem valószínű, hogy tiszta [szőlőbor](#)ként dolgozták volna fel, tekintve, hogy Közép-Európában hiányoznak az olyan összetett borgazdaságok és pincék, amelyeket az Égeikumban és a Közel-Keleten tártak fel.²⁷ Az európai bronzkorban inkább az egtvedi temetkezés nyírfakéreg edényében kimutatott [grog](#)hoz hasonló, gyümölcsökből, gabonából és mézből erjesztett italok készítése és fogyasztása valószínű.²⁸ Patrick McGovern és munkatársai legújabb elemzéseik alapján egy összetettebb képet vázolnak fel a késő bronzkori Európa italozási szokásairól. Munkájukban több észak-európai, bronzkori és kora vaskori edény belső felületén található italmaradvány kémiai összetételét elemezték, köztük az itt bemutatott edény kostræde-i párhuzamából nyert mintákat. Az utóbbiak alapján egy elsődlegesen szőlő és méz alapú, továbbá rendkívül bizonytalanul kimutathatóan gabonát is tartalmazó ital képe bontakozott ki. Ezen kívül tartalmazta még az antibiotikus hatású nyírfá, az ecetesedést gátló fenyő, továbbá a feltételezhetően ízesítési célokat szolgáló boróka és mocsári mirtusz maradványait is. A felfedezés kimagasló jelentősége, hogy egy

²³ Thrane, Henrik: *Europæiske forindelser. Bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder (periode IV – V)* (København: Nationalmuseet, 1975), 261.

²⁴ Kalla Gábor – Raczky Pál – V. Szabó Gábor: Ünnepek és lakoma a régészetben és az írásos forrásokban. Az őskori Európa és Mezopotámia példái alapján. In: *Antion könyvek 2. Convivium. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán 2012. november 6–7-én tartott vallástudományi konferencia előadásai*, szerk. Déri Balázs (Budapest: ELTE BTK VTK, 2013), 26–27.

²⁵ Jerem Erzsébet – Facsar Géza – Kordos László – Krolopp Endre – Vörös István: A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata II. *Archaeológiai Értesítő* 112 (1985), 20, 30. kép; Kohler-Schneider, Marianne – Clemens, Eibner: *Verkohlte Kultur- und Wildpflanzenreste aus Stillfried an der March als Spiegel spätbronzezeitlicher Landwirtschaft im Weinviertel, Niederösterreich. Zur chronologischen Einordnung der botanischer Makroreste aus der Wallanlage von Stillfried an der March*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 37 (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001), 147–150, 181; Gyulai, Gábor – P. Malone, Renée – Walters Jr., Luther – Heszy, László – Kiss, Erzsébet: Morphogenetics of Ancient Vitis Seeds (3rd and 11th – 15th cents, Hungary) – A Genotype Reconstruction. In: *Plant Archaeogenetics (Botanical Research and Practices: Biotechnology in Agriculture, Industry and Medicine)*, ed. Gyulai, Gábor (Nova Science Publishers, 2011), 5–6.

²⁶ Kohler-Schneider, Marianne: Zur Rekonstruktion des spätbronzezeitlichen Ackerbaus in Stillfried, NÖ. *Archäologie Österreichs* 10/2 (1999), 65–66; Stika, Hans-Peter – G. Heiss, Andreas: Plant Cultivation the Bronze Age. In: *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*, eds. Fokkens, Harry – Harding, Anthony (Oxford: Oxford University Press, 2013), 354–359, 363, Tab. 19,5–19,8.

²⁷ Fantalkin, Alexander: Goup of Iron Age Wineries from Ancient Jaffa (Jippa). *Salvage Excavation Reports* 2 (2005)/3, 3–5, 17–21; Hamilakis, Yanis: Wine, Oil and the dialectics of power in Bronze Age Crete: A review of the Evidence. *Oxford Journal of Archaeology* 15 (1996), 22; Younger, William: *Gods, Men, and Wine* (London: Wine and Food Society, 1966), 83.

²⁸ McGovern, Patrick, E.: *Uncorking the Past: The Quest for Wine, Beer, and Other Alcoholic Beverages* (California: University of California Press, 2009), 144–145.

kifejezetten a Kárpát-medence területéről származó edényben az Észak-Európa területén nem természetes szőlő maradványait sikerült kimutatni.²⁹ Ez a tény, illetve a tartósítást szolgáló alapanyagok jelenléte mind tovább erősíti azt a gyanút, hogy a kostræde-i lelet import lehetett. Az eredmények alapján az is felmerül, hogy a késő bronzkorban szőlő alapú alkoholos italt fogyasztottak a Kárpát-medencében, és ez az első támpont a tárgy típus pontos funkciójára nézve is.³⁰ Habár továbbra sem számolhatunk olyan fejlett szőlőtermelő és borkészítő kultúrával, mint amelyet ugyanebben az időszakban az Égeikumban és a Közel-Keleten láthatunk, mégsem zárhatjuk ki, hogy már a késő bronzkori Kárpát-medencében is fogyasztottak szőlőt tartalmazó alkoholos italokat, melyeket olyan speciális edények segítségével készítettek elő, mint az általunk is vizsgált kúpos szűrő.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a Gorny&Mosch aukciósházban árult szűrőedényt feltételezhetően Északkelet-Magyarország területén rejthették el egy kincsegyüttesben, a Kr.e. 1000 és 900 közötti időszakban. Ez a szűrő és a hozzá hasonló edénytípusok a késő bronzkor folyamán bekövetkező markáns kultúrtörténeti változást jelzik, amelynek során egy olyan elit emelkedik ki, amely hatalmát és gazdasági erejét különleges edényekkel és fegyverzetrel jelzi. A kostræde-i leleten végzett kémiai vizsgálatok támpontot adhatnak a tárgy funkciójához is: valószínűleg alkoholos italt, talán szőlőt tartalmazó grogot szűrhetek benne. Ezek alapján a korszakban nemcsak egy új edénművesség jelent meg, hanem ezzel együtt kialakult egy kifinomult lakomázási és italozási kultúra, egy olyan szokásrendszer, amely kiteljesedésének régészeti nyomaint a kora-vaskori Hallstatt kultúrában és később a keltáknál figyelhetjük meg.

FOGALMAK

GROG

Ebben az összefüggésben kevert alkoholos ital észak-európai változata. Bronzkori és vaskori edényekben található maradványok kémiai elemzése alapján megállapítható, hogy mézből, bogyós gyümölcsökből (pl.: vörösfonya, szőlő) és gabonából (pl.: búza, rozs, árpa) erjesztett ital volt, amelyhez további fűszerező növényi adalékanyagot (pl.: boróka, mocsári mirtusz) tehettek.³¹ A kevert italok fogyasztása nem tekinthető egyedüli európai jelenségnek, a vaskorban megtalálható a közel-keleti magas kultúrákban is. Példaként hozható a lummu, vagyis „asszír grog”, egy sörből és borból kevert forró ital, amelynek fogyasztása a lakomák során a magas rangú vendégek kiváltsága volt.³² Kémiai elemzésekkel hasonló kevert italt mutattak ki Frígia területén is. Az ún. Midas-sír (Kelet-Törökország, MM halom) fémedényeiben szőlőbor, árpasör és mézbor maradványait találták meg.³³

BORTERMŐ SZŐLŐ (*Vitis vinifera* L.)

A világon jelenleg több mint 10.000 típusba sorolható domesztikált szőlő. Házasítása megközelítőleg 7000–6000 évvel ezelőtt kezdődhetett meg a Kaukázus és a Közel-Kelet területén. A legidősebb magmaradványokat a Kr.e. 6450-re tehető anatóliai Nevali Çori lelőhelyen tárták fel, további fontos leleteket ismertek Shulaveris Gora (Kr.e. 6000), Kura-Araxes és Khizanaant Gora (Kr.e. 3500) lelőhelyekről. Kiemelhető a 2. évezred 2. felére keltezett Nosiri (Nyugat-Grúzia) lelőhelye, ahol borszőlőágot tártak fel. Pontosán nem ismert, hogy az őskori domesztikáció során a növénynek milyen tulajdonságait részesítették előnyben. Mai fajgazdagsága számos variációt lefed: a szőlőszemek lehetnek kicsik és nagyok, hosszúkásak vagy gömbölyűek. Színük változatos, leggyakrabban fehér, zöld, rózsaszín, vörös, fekete, bronz. Emellett eltérő

²⁹ Gad Rausing szerint nem zárható ki, hogy Észak-Európa területén a bronzkorban is megteremhetett a szőlő. Feltételezését arra alapozza, hogy Kr.e. 1800 és 500 között 2 – 5 C° fokkal melegebb volt az éghajlat a mainál az 58° és 59° szélességi fokon. Rausing, Gad: *The wheeled cauldrons and the wine. Antiquity* 71 (1997), 995.

³⁰ McGovern, E. Patrick – Hall, R. Gretchen – Mirzoiian, Armen: A biomolecular archaeological approach to 'Nordic grog'. *Danish Journal of Archaeology* 13 (March 2014), 2, 5–8, 12–14.

³¹ McGovern, E. Patrick – Hall, R. Gretchen – Mirzoiian, Armen: A biomolecular archaeological approach to 'Nordic grog'. *Danish Journal of Archaeology* 13 (March 2014), 1.

³² Kalla Gábor – Raczky Pál – V. Szabó Gábor: Ünnepek és lakoma a régészetben és az írásos forrásokban. Az őskori Európa és Mezopotámia példái alapján. In: *Antion könyvek 2. Convivium. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán 2012. november 6–7-én tartott vallástudományi konferencia előadásai*, szerk. Déri Balázs (Budapest: ELTE BTK VTK, 2013), 35.

³³ McGovern, Patrick E. – Glusker, Donald I. – Moreau, Robert A. – Nuñez, Alberto – Beck, Curt W. – Simpsons, Elizabeth – Butrym, Eric D. – Exner, Lawrence J. – Stout, Edith C.: A funerary feast fit for King Midas. A royal banquet has been reconstructed from residues in pots found inside the tomb. *Nature* 402, 23/30 December 1999, 864.

Tarbay János Gábor • *Grog a bronzkori kárpát-medencében?*

kombinációkat figyelhetünk meg íz és illat, cukor és sav arány tekintetében is. A nemesítés egyik legfontosabb eredménye, hogy a *Vitis vinifera L.* polimorfikus, azaz hermafrodita, ellentétben a kétlaki vadszőlővel (*Vitis sylvestris*). Ez a szőlőtípus elsősorban a mediterrán típusú környezetet kedveli, de megmaradt hidegebb éghajlatú környezetben is, ezért lehetett később meghonosítani Közép-és Nyugat-Európában is.³⁴ Érdemes kitérnünk a *Vitis Sylvestris*re is. Ez a sötétvörös, ritkán fehér színű, kis bogyókkal rendelkező gyümölcs alacsony cukor és vas tartalma miatt fanyar. Andrew Sherratt véleménye szerint emiatt alkalmatlan volt bor készítésére. Vele ellentétben több kutató, köztük Daniel Zohary, Maria Hopf és Gyulai Ferenc is úgy vélekedik, hogy a *Vitis Sylvestris* kiválóan alkalmas erjesztett italok alapanyagaként.³⁵

SZŐLŐBOR

A legkorábbi szőlőbor maradványok a gyümölcs primer domesztikációs zónájából, a Közel-Kelet és a Transkaukázus régiójából ismertek. Az edények belső felületén a bor jelenlétét kémiai elemzések során a borkősav, illetve a szőlő, szilvák és gránátalmák vörös színét adó Malvin előfordulása mutatja. A legkorábbi borleletet a Kr.e. 5400 és 5000 közé keltezett Hajji Firuz Tepe-ről ismerjük, ahol egy folyadéktároló edényben infravörös spektroszkópia segítségével a borkősav mellett pisztácia fagyanta maradványait is észlelték.³⁶

AJÁNLOTT IRODALOM

ARMBRUSTER, BARBARA REGINE

Goldschmiedekunst und Bronzetechnik. Studien zum Metallhandwerk der Atlantischen Bronzezeit auf der Iberischen Halbinsel. Monographies instrumentum 15. Montagnac: Monique Mergoil, 2000.

SHERRATT, ANDREW

Cups that Cheered: The Introduction of Alcohol to Prehistoric Europe. In: *Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing Perspectives*, ed. Sherratt, Andrew, 377–402. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997.

JACKSON, RONALD S.

Wine Science, Principles and Applications. London: Elsevier, 2008.

³⁴ Janick, Jules: The Origins of Fruits, Fruit Growing and Fruit Breeding. *Plant Breeding Reviews* 25 (2005) 16–17; Kohler-Schneider, Marianne – Clemens, Eibner: *Verkohlte Kultur-und Wildpflanzenreste aus Stillfried an der March als Spiegel spätbronzezeitlicher Landwirtschaft im Weinviertel, Niederösterreich. Zur chronologischen Einordnung der botanischer Makroreste aus der Wallanlage von Stillfried an der March.* Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 37 (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001), 149–150; McGovern, Patrick E.: *Ancient Wine: The Search for the Origins of Viniculture* (Woodstock/Oxfordshire: Princeton University Press, 2003), 12–13, 19–24; Zohary, Daniel – Hopf, Maria: *Domestication of Plants in the Old World: The Origin and Spread of Cultivated Plants in West Asia, Europe, and the Nile Valley* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 151, 155.

³⁵ Borowski, Oded: *Agriculture in Iron Age Israel* (Boston: American Schools of Oriental Research, 2002), 102; De Mattia, Fabrizio – Imazio, Serena – Grassi, Fabrizio – Doulati Baneh, Hamed – Scienza, Attilio – Labra, Massimo: Study of Genetic Relationships Between Wild and Domesticated Grapevine Distributed from Middle East Regions to European Countries. *Rendiconti Lincei* 19 (2008), 224–225; McGovern, Patrick E.: *Ancient Wine: The Search for the Origins of Viniculture* (Woodstock/Oxfordshire: Princeton University Press, 2003), 12; Sherratt, Andrew: Cups that Cheered: The Introduction of Alcohol to Prehistoric Europe. In: *Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing Perspectives*, ed. Sherratt, Andrew (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997), 377–402; Zohary, Daniel – Hopf, Maria: *Domestication of Plants in the Old World: The Origin and Spread of Cultivated Plants in West Asia, Europe, and the Nile Valley* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 153; Gyulai, Ferenc: *Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverage Remains in the Carpathian Basin from the Neolithic to the Late Middle Ages* (Budapest: Archaeolingua, 2010), 291.

³⁶ Barnard, Hans – Dooley, Alek N. – Areshian, Gregory – Gasparyan, Boris – Faull, Kym F.: Chemical evidence for wine production around 4000 BCE in the Late Chalcolithic Near Eastern highlands. *Journal of Archaeological Science* 38 (2011)/5, 1–2; Gyulai, Ferenc: *Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverage Remains in the Carpathian Basin from the Neolithic to the Late Middle Ages* (Budapest: Archaeolingua, 2010), 298; McGovern, Patrick E.: Neolithic resinated wine. *Nature* 381 (1996), 480–481.

Tarbay János Gábor • *Grog a bronzkori kárpát-medencében?*

MCGOVERN, PATRIK E.

Ancient Wine: The Search for the Origins of Viticulture. Woodstock/Oxfordshire: Princeton University Press, 2003.

MCGOVERN, PATRIK E.

Uncorking the Past. The Quest for Wine, Beer, and other Alcoholic Beverages. California: University of California Press, 2010.

METZNER-NEBELSICK, CAROLA

Ritual und Herrschaft. Struktur von spätbronzezeitlichen Metallgefäßdepots zwischen Nord- und Südosteuropa. In: *Rituale in der Vorgeschichte Antike und Gegenwart. Studien zur Vorderasiatischen, Prähistorischen und Klassischen Archäologie, Ägyptologie, Alten Geschichte, Theologie und Religionswissenschaft. Interdisziplinäre Tagung Februar 2002 an der Freien Universität Berlin*, hrsg. Metzner-Nebelsick, Carola, 99–117. Rahden/Westf.: Marie Leidorf GmbH, 2003.

RUDNAY, JÁNOS – BELICZAY, LÁSZLÓ

A book of honey: it's history and use. Budapest: Corvina, 1987.

STIKA, HANS-PETER – G. HEISS, ANDREAS

Plant Cultivation in the Bronze Age. In: *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*, eds. Fokkens, Harry – Harding, Anthony, 348–369. Oxford: Oxford University Press, 2013.

V. SZABÓ, GÁBOR

Late Bronze Age Stolen. Data on the Illegal Acquisition and Trade of Bronze Age Artefacts in the Carpathian Basin. In: *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday.* Ősrégészeti Tanulmányok/Prehistoric Studies I, eds. Anders, Alexandra – Kulcsár, Gabriella – Kalla, Gábor – Kiss, Viktóra – V. Szabó, Gábor. Budapest: L'Harmattan, 2013.